

УДК 159.922.8

DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2025-1-19>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СТРЕСОСТІЙКОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ-ЛОГОПЕДІВ

Стахова Ольга Олександрівна,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології, логопедії та інклюзивної освіти

Житомирського державного університету імені Івана Франка

ORCID ID: 0000-0002-6884-6032

Scopus-Author ID: 57219094799

Researcher ID: B-3537-2019

Статтю присвячено проблемі особистісно-професійного становлення майбутніх представників педагогічної спільноти, зокрема здобувачів вищої освіти спеціальності 016 «Спеціальна освіта». У межах публікації висвітлено роль стресостійкості як професійно важливої якості логопедів у процесі здійснення ними практичної діяльності.

На основі концептуальних поглядів науковців на структурну організацію здатності особистості чинити опір стресу розроблено теоретичну модель дослідження стресостійкості студентської молоді окресленої спеціальності.

За результатами проведеного емпіричного дослідження розкрито психологічні особливості прояву структурних складових і визначено три рівні розвитку цього утворення в майбутніх педагогів-логопедів.

Підкреслено, що юнакам із високим рівнем стресостійкості притаманний сильний тип нервової системи, який є підґрунтям для успішного протистояння стресам, швидкого пристосування до часто змінюваних умов довкілля, високої працездатності в умовах надмірного навантаження; вони мають низький рівень тривожності, адекватну самооцінку, високий рівень самоповаги й саморегуляції власної поведінки та діяльності. Відмінними характеристиками майбутніх педагогів-логопедів із середнім рівнем стресостійкості є досить непогана адаптація до умов навколишнього середовища – тимчасові труднощі пристосування до довкілля з'являються лише в умовах тривалого стресу, що безпосередньо позначається на продуктивності виконуваної роботи, однак після стресогенної ситуації студенти зазначеного рівня здатні відновлюватися за відносно короткий період часу; мають середній рівень тривожності, самоповаги та самоконтролю. Здобувачі ж із низьким рівнем стресогенності відрізняються слабким типом нервової системи, що проявляється у невмінні реагувати на стрес, надмірній емоційній вибуховості, повільному відновленні після впливу стрес-факторів; у стресових ситуаціях демонструють розгубленість, непродуктивність діяльності; у них високий рівень тривожності, неадекватна занижена самооцінка, невпевненість у власних силах.

Відзначено домінування в майбутніх фахівців-логопедів низького рівня стресостійкості, що потребує цілеспрямованої, систематичної психолого-педагогічної корекційної роботи з підвищення її кількісних і якісних показників.

Ключові слова: педагог-логопед, спеціальна освіта, стрес, стресостійкість, структурні компоненти стресостійкості.

Stakhova Olha. Psychological features of the development of stress resistance of future speech therapists

The article is devoted to the problem of personal and professional formation of future representatives of the pedagogical community, in particular, applicants for higher education in the specialty 016 "Special Education". The publication highlights the role of stress resistance as a professionally important quality of speech therapists in the process of their practical activity.

Based on the conceptual views of scientists on the structural organization of the individual's ability to resist stress, a theoretical model of studying the stress resistance of students of the specified specialty has been developed.

According to the results of the empirical study, the psychological features of the manifestation of structural components are revealed and three levels of development of this formation in future speech therapists are determined.

It is emphasized that the youth with a high level of stress resistance are characterized by a strong type of nervous system, which is the basis for successful resistance to stress, rapid adaptation to frequently changing environmental

conditions, high performance under excessive stress; they have a low level of anxiety, adequate self-esteem, a high level of self-respect and self-regulation of their own behavior and activities. The distinctive characteristics of future speech therapists with an average level of stress resistance are quite good adaptation to environmental conditions – temporary difficulties in adapting to the environment appear only in conditions of prolonged stress, which directly affects the productivity of the work performed, but after a stressful situation, students of this level are able to recover in a relatively short period of time; have an average level of anxiety, self-esteem and self-control. Students with a low level of stressfulness are characterized by a weak type of nervous system, which is manifested in the inability to respond to stress, excessive emotional explosiveness, slow recovery after exposure to stress-factors; in stressful situations, they demonstrate confusion, unproductive activity; they have a high level of anxiety, inadequate low self-esteem, and lack of confidence in their own abilities.

The dominance of a low level of stress resistance in future speech therapists is noted, which requires targeted, systematic psychological and pedagogical correctional work to improve its quantitative and qualitative indicators.

Key words: speech therapist, special education, stress, stress resistance, structural components of stress resistance.

Вступ

Одним із провідних здобутків сучасної системи освіти в Україні є впровадження в освітній процес інклюзивної форми навчання, яка відкриває широкі можливості в опануванні знаннями, виробленні відповідних умінь і навичок дітьми з особливими освітніми потребами, зокрема з мовленнєвими порушеннями.

Прагнення держави надавати безперешкодну, безбар'єрну повноцінну освіту дітям із вадами мовлення ґрунтується на залученні в освітній процес як численних матеріальних, так і людських ресурсів, які повинні відповідати запитам суспільства ХХІ століття.

Отже, матеріально-технічне, методичне оснащення закладів дошкільної, шкільної та позашкільної освіти сьогодні є чи не одним із пріоритетних напрямів сфери надання якісних освітніх послуг.

Водночас належна передача дітям-логопатам необхідного соціального досвіду неможлива без участі відповідних фахівців, насамперед учителів-логопедів, яким належить виняткова роль у роботі з дітьми з мовленнєвими порушеннями. Однак, з огляду на дані ринку праці, сьогоднішнє суспільство відчуває гостру потребу в зазначених вище фахівцях, що, з одного боку, породжує їх дефіцит, а з іншого боку, створює умови для розширення підготовки цих кваліфікованих кадрів.

Для прикладу, 2019 рік став роком відкриття на соціально-психологічному факультеті Житомирського державного університету імені Івана Франка спеціальності 016 «Спеціальна освіта» за освітньо-професійною програмою «Спеціальна освіта (логопедія)» на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти, а згодом, у 2023 році, – цієї ж спеціальності за ОПП «Спеціальна освіта. Логопедія» на другому (магістерському) рівні вищої освіти.

Як показав проведений нами аналіз вищевказаних програм, професійна підготовка фахівців, які здатні вирішувати складні завдання дослідницького та практичного характеру у сфері спеціальної освіти, не лише передбачає озброєння здобувачів ґрунтовними знаннями з надання корекційно-розвиткових послуг дітям із порушеннями мовлення, але й акцентує увагу на формуванні у них необхідних особистісно-професійних компетентностей.

Утім, з-поміж широкої палітри професійно важливих якостей майбутнього педагога-логопеда варто звернути окрему увагу на його стресостійкість, яка сприяє збереженню фізичного та психічного здоров'я цього фахівця у процесі виконання ним педагогічних завдань як у ЗВО, так і після завершення навчання в ньому, що безпосередньо визначає якість його професійної діяльності.

Водночас на значенні стресостійкості у професійній діяльності педагога-логопеда активно наголошують представники психолого-педагогічної науки, зокрема А. І. Каплієнко [2], Ю. В. Ключкова [4], А. В. Король [4], Ю. В. Пінчук [3], А. В. Турубарова [4], Л. О. Федорович [5], М. К. Шеремет [6] та ін.

Разом із тим узагальнення результатів теоретико-прикладних досліджень ряду авторів свідчить про необхідність виявлення специфіки розвитку цього утворення в майбутніх учителів-логопедів, що визначає **мету** даної наукової розвідки.

Матеріали та метод

Для розкриття психологічних особливостей прояву структурних складових стресостійкості та визначення рівнів її сформованості у студентської молоді впродовж 2023–2024 рр. на базі Житомирського державного університету імені Івана Франка нами було проведено емпіричне дослідження. У ньому взяли участь 34 здобувачі другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 016 «Спеціальна освіта».

Розглядаючи стресостійкість майбутнього педагога-логопеда як його здатність чинити опір стресу під час здійснення професійної діяльності, ми підійшли до цієї професійно важливої якості як до неоднорідного психічного утворення, що являє собою єдність психофізіологічної, емоційної, особистісної та поведінкової складових (див. рис. 1).

Зважаючи на вищевказану теоретичну модель емпіричного дослідження стресостійкості майбутніх учителів-логопедів, на різних етапах нашої наукової розвідки для визначення її загального рівня, а також задля глибшого вивчення специфіки прояву структурних складових (психофізіологічної, емоційної, особистісної та поведінкової) досліджуваного феномена нами було використано комплекс психодіагностичних методик, а саме: опитувальник «Самооцінка стійкості до стресу»; методику експрес-діагностики властивостей нервової системи за психомоторними показниками «Теппінг-тест» Є. П. Ільїна; шкалу тривожності «Шкала Тейлора», адаптація М. М. Пейсахова; методику «Шкала самооцінки» М. Розенберга; опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» В. І. Моросанової, О. М. Коноз.

Кількісні та якісні результати проведеного емпіричного дослідження висвітлено нижче.

Результати

Так, на першому етапі нашої дослідницької роботи для визначення загального рівня розвитку стресостійкості особистості майбутніх фахівців із логопедії нами було використано методику «Самооцінка стійкості до стресу», що дало можливість виокремити 3 групи студентів: із високим, середнім і низьким рівнем здатності чинити опір стресу (див. табл. 1).

Рис. 1. Теоретична модель емпіричного дослідження стресостійкості майбутніх педагогів-логопедів

Таблиця 1

Результати дослідження самооцінки стійкості до стресу майбутніх фахівців із логопедії

Рівень	Кількість досліджуваних	
	абсолютна	відносна
Високий	4	12
Середній	14	41
Низький	16	47

У подальшому, розкриваючи особливості прояву стресостійкості на кожному із зазначених вище рівнів, нами було використано психодіагностичний інструментарій, спрямований на визначення специфіки розвитку кожної її структурної складової у здобувачів вищої освіти спеціальності 016 «Спеціальна освіта».

Зокрема, для вивчення психофізіологічної складової стресостійкості нами було залучено методику експрес-діагностики властивостей нервової системи за психомоторними показниками «Теплінг-тест» Є. П. Ільїна.

Отже, зважаючи на первинні дані дослідження, слід відмітити, що слабкий тип окресленого вище феномена притаманний 32% опитаних, середній – 29%, середньо-слабка нервова система виявлена у 24%, а сильна – у 15% респондентів.

Як бачимо, слабкий тип нервової системи виражений у найбільшій кількості досліджуваних – в 11 осіб (32%). Такі люди швидко втомлюються і зазвичай мають низьку стійкість до стресу. Вони демонструють зниження темпу роботи вже на початкових етапах тесту й потребують частих перерв для відновлення власних сил.

Студенти із середнім типом нервової системи (29%) відрізняються стійкою працездатністю без значних коливань. Вони здатні підтримувати середній темп роботи протягом тривалого часу, але можуть відчувати певну втому за надмірних навантажень.

Здобувачі із середньо-слабкою нервовою системою (24%) демонструють помірну стійкість до стресу. Зазвичай такі люди можуть підтримувати темп роботи на середньому рівні, але швидше втомлюються в разі тривалих або інтенсивних навантажень.

І, нарешті, для 15% респондентів із сильним типом нервової системи характерна здатність підтримувати високий темп роботи протягом тривалого часу. Вони швидко адаптуються до змінних умов й ефективно справляються з інтенсивними навантаженнями.

З метою розкриття особливостей прояву емоційної складової стресостійкості майбутніх педагогів-логопедів ми звернулися до шкали тривожності «Шкала Тейлора» (адаптація М. М. Пейсахова), первинні дані за якою відображені в табл. 2.

Зважаючи на кількісні показники табл. 2, варто підкреслити, що більшості досліджуваним (55%) притаманна висока схильність до тривоги. Це означає, що більша половина студентської молоді відчуває значний емоційний дискомфорт унаслідок постійного внутрішнього неспокою, що негативно позначається на її фізичному та психічному здоров'ї, якості виконання будь-якої діяльності.

Таблиця 2

Рівні розвитку тривожності майбутніх педагогів-логопедів

Рівень	Кількість досліджуваних	
	абсолютна	відносна
Високий	9	26
Вище за середній	10	29
Середній	6	18
Нижче за середній	4	12
Низький	5	15

У 18% опитаних із середнім рівнем тривожності показники останньої перебувають у межах норми, що не має негативних наслідків для життєдіяльності студентів окресленої групи.

Майже третину досліджуваних (27%) із рівнями тривожності нижче за середній і низьким відносно рідко охоплює занепокоєння, через що їх емоційний стан у стресових ситуаціях контрольований, урівноважений та не відрізняється вибуховістю емоцій.

Для розкриття особливостей прояву особистісної складової стресостійкості майбутніх учителів-логопедів нами було використано методику «Шкала самооцінки» М. Розенберга, результати дослідження за якою дали змогу виокремити 4 групи респондентів:

- 1) 18% опитаних із високим рівнем самоповаги;
- 2) 23% вибірки з переважанням, яскравим проявом самоповаги;
- 3) 23% студентів із вираженим балансом між самоповагою та самознищенням;
- 4) 36% досліджуваних із низьким рівнем самоповаги.

Як бачимо, у переважній більшості учасників емпіричного дослідження домінує низький рівень самоповаги. Ця група респондентів схильна до надмірної самокритики, часто бачить лише власні недоліки та не впевнена у власних силах. Такі люди часто звинувачують себе у невдачах і можуть уникати постановки цілей через страх провалу.

Досліджувані з високим рівнем самоповаги демонструють упевненість у своїх силах, здатність об'єктивно оцінювати власні переваги й недоліки та стійко переживають невдачі. Проте бажання відчувати повагу з боку інших у них не безпідставне. Ця група здобувачів вищої освіти – люди, які постійно розвиваються, прагнуть опановувати нові знання й навички; зазвичай вони визнають, що іноді помиляються, роблять висновки із цих помилок і намагаються їх не повторювати.

Остання методика психодіагностичного інструментарію «Стиль саморегуляції поведінки» В. І. Моросанової, О. М. Коноз, використана під час дослідження, була орієнтована на встановлення специфіки прояву поведінкової складової стресостійкості студентської молоді, насамперед на визначення загального рівня саморегуляції опитаних (див. табл. 3).

Як видно з табл. 3, 41% респондентів притаманний низький рівень саморегуляції, який відрізняється недостатньою сформованістю у них таких регуляторних процесів, як планування, моделювання, програмування, оцінювання результатів. У ситуаціях стресової взаємодії такі студенти зазвичай демонструють низькі показники гнучкості та самостійності власної поведінки, що проявляються у вигляді труднощів з адаптацією до нових або часто змінюваних умов, сильної залежності від думки інших і ситуаційних факторів, що ускладнює прийняття самостійних рішень.

У здобувачів із середнім рівнем саморегуляції (38%) регуляторні процеси та якості мають помірне вираження.

Опитані з високим рівнем саморегуляції (21%) відрізняються значним розвитком усіх регуляторних процесів, якостей, що дає їм змогу досягати бажаних результатів, ефективно працювати у швидко змінюваних умовах, легко адаптуватися до них, об'єктивно оцінювати наслідки власних дій, демонструвати високу незалежність у прийнятті рішень та організації своєї діяльності.

Таким чином, узагальнюючи результати емпіричного дослідження особливостей розвитку психофізіологічної, емоційної, особистісної та поведінкової складових стресостійкості май-

Таблиця 3

Особливості розвитку саморегуляції майбутніх учителів-логопедів

Рівень	Кількість досліджуваних	
	абсолютна	відносна
Високий	7	21
Середній	13	38
Низький	14	41

бутніх педагогів-логопедів, потрібно підкреслити, що розглянуті нами окремі прояви структурно-функціональних одиниць вищезазначеного явища (самооцінка здатності до стресу, тип нервової системи, рівень тривожності, самооцінки, саморегуляції) водночас виступають критеріями стресостійкості майбутніх фахівців, на основі яких нами виокремлено три групи студентів: із високим, середнім і низьким рівнями її розвитку [1].

Так, юнакам із високим рівнем стресостійкості (22%) притаманний сильний тип нервової системи, який є підґрунтям для успішного протистояння стресам, швидкого пристосування до часто змінюваних умов довкілля, високої працездатності в умовах надмірного навантаження; вони мають низький рівень тривожності, адекватну самооцінку, високий рівень самоповаги й саморегуляції власної поведінки та діяльності [1].

Відмінними характеристиками майбутніх педагогів-логопедів із середнім рівнем стресостійкості (35%) є доволі непогана адаптація до умов навколишнього середовища – тимчасові труднощі пристосування до довкілля з'являються лише в умовах тривалого стресу, що безпосередньо позначається на продуктивності виконуваної роботи, однак після стресогенної ситуації студенти зазначеного рівня здатні відновлюватися за відносно короткий період часу; мають середній рівень тривожності, самоповаги та самоконтролю [1].

Здобувачі ж із низьким рівнем стресогенності (43%) відрізняються слабким типом нервової системи, що проявляється у невмінні реагувати на стрес, надмірній емоційній вибуховості, повільному відновленні після таких подій; у стресових ситуаціях демонструють розгубленість, непродуктивність діяльності; у них високий рівень тривожності, неадекватна занижена самооцінка, невпевненість у власних силах [1].

Висновки

Як бачимо, застосування комплексного підходу до емпіричного дослідження особливостей розвитку структурно-функціональних складових стресостійкості майбутніх педагогів-логопедів дало можливість глибше описати їх прояви та встановити домінування у здобувачів вищої освіти спеціальності 016 «Спеціальна освіта» низького рівня стресостійкості, що потребує цілеспрямованої, систематичної психолого-педагогічної корекційної роботи з підвищення її кількісних і якісних показників.

Література:

1. Зубрицька Д. В., Стахова О. О. Психологічні особливості розвитку стресостійкості майбутніх педагогів-логопедів. *Collection of abstracts: Key Aspects of the Development of Scientific Research in Modern Conditions: XLV International scientific and practical conference (October 30-November 1, 2024)*. Constanta, Romania, 2024. С. 176–179. URL: https://isu-conference.com/wp-content/uploads/2024/10/Key_aspects_of_the_development_of_scientific_research_in_modern_conditions_October_30_November_1_2024_Constanta_Romania.pdf.
2. Каплієнко А. І. Соціальний запит до рівня професійної компетентності сучасного вчителя-логопеда. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. 2019. Том 1, № 15. С. 113–123. URL: <https://spp.org.ua/index.php/journal/article/view/15/11>.
3. Пінчук Ю. В. Система професійної компетентності вчителя-логопеда : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03. Київ, 2015. 20 с.
4. Турубарова А. В., Клочкова Ю. В., Король А. В. Критерії та показники готовності логопедів до роботи з гетерогенними групами дітей. *Inclusion and Diversity*. 2024. № 3. С. 77–81. URL: <https://journals.spu.sumy.ua/index.php/inclusion/article/view/212/196>.
5. Федорович Л. О. Концептуальні засади підготовки логопеда до роботи з дітьми раннього віку у вищих навчальних закладах в умовах інтеграції в європейський освітній простір. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2012. Вип. 21. С. 286–290. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nchnpu_019_2012_21_74.

6. Шеремет М. К. Підготовка корекційних педагогів у вищих навчальних закладах України. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна.* Кам'янець-Подільський. 2011. Вип. 17 (1). С. 7–11. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=znpkp_sp_2011_17%281%29__3.